

АКТУЕЛНОСТ ИДЕЈА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА О ЛОКАЛНОЈ САМОУПРАВИ

Од ослобођења до данас није престало интересовање писаца и научника за дело и друштвено-политичку активност Светозара Марковића. Докторске дисертације млађих научних радника проучавају његове идеје са разних аспеката ⁽¹⁾. А сви они који су се бавили, или се баве, развојем политичких покрета у Србији XIX века давали су посебно место Светозару Марковићу и утицајима које је „његова мисао“ извршила на више генерација ⁽²⁾. Многострани значај Марковићев обележен је и објављивањем његових „сабраних списа“ ⁽³⁾.

У *предговору прве књиге* наведено је, поред осталог, да „пред нашим научним радницима остаје задатак још дубљег и свестранијег изучавања дела Светозара Марковића, у коме је, у југословенским размерама, *антиципиран револуционаран пут решења националних и класних противуречности*“ (подвукла Р. Г. — и у даљем тексту). Те зато, „издавањем његових целокупних дела „Култура“ задовољава једну велику потребу наше јавности и извршава наш дуг према Светозару Марковићу — оцу социјализма у Србији“ ⁽⁴⁾.

У *предговору редакције* наведено је, уз друге напомене, да „*наш савремени социјалистички развитак даје многим његовим схватањима, посебно излагањима о самоуправи, и актуелан значај*“ ⁽⁵⁾.

*

У време кад Светозар Марковић излази пред јавност и са својим предлозима о политичком уређењу Србије — углавном после смрти кнеза Михајла Обреновића (1868) — Србија је била *уставна монархија*, иако под државним суверенитетом Порте. Повлачењем Турака 1862, затим и турских

(1) Др Илија Станојчић: Национално питање наших народа у делима и делатности Светозара Марковића, (док. дисер. необјављена); Др Димитрије Продановић: »Схватање Светозара Марковића о држави«, Београд 1961.

(2) Наводимо примера рали: Др Васа Чубриловић — »Историја Политичке мисли у Србији XIX века«, стр. 265—313, Београд 1958. Издање »Просвета«.

Др Драгослав Јанковић: »О политичким странкама у Србији XIX века«, стр. 159—180, Београд, 1951, издање »Просвета«.

(3) У издању »Културе«, I, II, III, IV, Београд, 1960, 1965.

(4) Петар Стамболић: Предговор првој књизи, стр. XII, Београд 1960.

(5) Предговор редакције, стр. XIII, Београд, 1960.

гарнизона из градова 1867, аутономија јој се толико проширила да се могла сматрати готово независном. Недостајало је међународно признање њеног сопственог суверенитета, које би је ослободило плаћања данка и обавеза наметнутих уговорима Турске са иностранством. Тек је Берлински конгрес (1878) прекинуо и последње државно-правне везе између Србије и Турске.

Међутим, проширивање самосталности Србије у односу на Турску није повукло за собом и демократизацију унутрашње управе. Централизам, успостављен у првом устанку (1804—1813) — преко кнез Милошеве диктатуре (1815—1839) и „саветске олигархије“ (1842—1858) — добио је најшире размере и најпотпуније облике за време друге владе кнеза Михајла Обреновића (1860—1868).

Са више закона „уставног карактера“ (пошто Србија није имала право на самостално доношење устава), кнез Михајло је подредио својој власти све државне органе — централне и локалне. Према речима Слободана Јовановића, „заснивање личног режима Михајло је правдао тиме што наш народ није довољно просвећен ни довољно имућан да би му се могле дати политичке слободе“. Зато је „скоро осам година он био неограничени господар земље“ (6).

Одсуство политичких слобода — карактеристично и за „намеснички режим“, који је дошао после смрти кнеза Михајла — Светозар Марковић је сматрао главним узроком свих тешкоћа у којима се Србија тада налазила: привредна заосталост (главне привредне гране — сточарство и примитивна земљорадња), одсуство потребних мера и недостатак средстава за унапређење пољопривреде, презадуженост сељака и продаја имања (за дугове и порез), која су прелазила у руке зеленаша и, с тим повезано, све већа пауперизација на селу. Кнез Михајло је био принуђен да доноси многа „решења“, уредбе и указе о додељивању земље, из општег (државног и општинског) земљишног фонда, и онима „који су осиромашили“ или који су „остаали без земље“ (7). С друге стране, централизам је тражио добро плаћено чиновништво и, нарочито, *разгранат полицијски апарат*. Држећи непрекидно народ „у запту“, обезбеђивао је, насилничким мерама, извлачење потребних материјалних средстава за одржавање таквог режима.

И, као што је Светозар Марковић узроке свим тешкоћама налазио у централизованом управу, бирократизму и личним режимима, тако је и *излазе* из опште заосталости народа видео у *демократском уређењу земље*. Био је за најпуну самоуправу, са парламентом на челу државе, у који би улазили *слободно* изабрани и *прави* представници народа. У то време није инсистирао на промени облика владавине. Сматрао је да монархија одговара тадашњем степену друштвеног развика и друштвене свести у Србији, као и међународним околностима (у његово време Србија још није била независна, а осим тога и под великим утицајем Русије и Аустрије).

(6) Друга влада Милоша и Михајла, стр. 277, Сабрана дела, књ. 6, Београд 1933.

(7) Зборник закона и уредаба, бр. 14, стр. 59—79, Београд 1862. («Шумска уредба», од 4. септембра 1861. једна од многих, коју наводимо као пример).

Самоуправљање би, с једне стране, ослободило од аутократске владавине стегнуте друштвене снаге и подстакло би, на широком плану, личну иницијативу, а с друге стране — смањило би број полицијских службеника, растерећујући народ великих пореза и државну касу сувишних издатака укидањем среских и окружних начелстава.

Као повод за објављивање програма о самоуправама Светозару је послужио *Закон о општинама од 24. марта 1866.* ⁽⁸⁾, којим је кнез Михајло комплетирао своје концепције („просвећеног апсолутисте“) о државном уређењу аутономне Србије. Уз критику тога закона указао је и на друштвено стање у Србији и политичку ситуацију, на економске односе и држање власти према народу.

*

Први закон о општинама донет је у Србији 13. јула 1839. године ⁽⁹⁾. Међутим, и поред наглашене оријентације уставобранитељске владе да се правно регулишу што шире области државног, политичког и друштвено-економског живота аутономне Србије после доношења турског Устава 1838. — први закон о општинама карактеришу знатни недостаци и празнине. Недостаци су уочљиви: у самом општинском уређењу, у одређивању надлежности општинских органа, и, посебно, у одвајању материјалних средстава за подмиривање најосновнијих општинских издатака.

Закон о општинама од 1866, састављен по угледу на аустријски истоимени закон, поред тога што је укључио и општину у кнез Михајлову централизовану управу, попунио је празнине и недостатке претходног закона.

Органи општина остали су исти као и по Закону од 1839: *општински збор, општински одбор и општински суд*. Али с том разликом што им се у самом Закону одређују надлежности, начин избора и трајање мандата неких од њих.

Општински збор су сачињавали сви пунолетни чланови општине, који су плаћали данак од 6 талира годишње (у већим варошима, а у селима „макар и непотпун“). Главна дужност општинског збора је била да бира *општински одбор* на четири године, с тим што би се половина чланова обнављала сваке друге године.

Општински одборник могао је бити само онај који је имао право гласа по општем изборном систему — и непокретно имање.

У надлежност *општинског одбора* спадали су ови задаци:

Контрола извршења општинског буџета од стране општинског суда, одобравање буџета прихода и расхода општина, претресање предлога које му доставља општински суд, давање овлашћења општинском суду које ће послове обављати без његовог одобрења и у име општине; затим, доношење решења по свим оним предметима за које није изричито речено да спадају у надлежност других органа. За низ послова потребна је његова сагласност, као: за издатке који су у буџету, за повећање броја општин-

⁽⁸⁾ Закон о устројству општина и општинских власти (Зборник закона и уредаба, бр. 19—26, стр. 1—48, Београд 1866)

⁽⁹⁾ Устројение општина (Зборник закона и уредаба, бр. 1—2, стр. 80—85, Београд, 1880).

ских службеника, за продају, куповину и закуп непокретних имања (пошто добије сагласност законодавне власти), за подизање грађевина ако трошак износи више од педесет дуката — у варошима, а више од пет — у селима. Одбор, исто тако, даје сагласност за општински прирез, као и за извођење јавних радова. Затим, сарађује са општинским судом у одређивању висине пореза, итд.

Општински суд се састојао од једног кмета, као председника, и од два члана. Њих у варошима бирају општински одборници, а у селима посебни повереници. *Избор главних кметова* (председника суда), у селима и мањим варошима, потврђивао је окружни начелник, а у окружним варошима — министар унутрашњих дела. *Избор чланова суда* потврђивао је срески начелник. Сви су бирани на неодређено време. По тужби општинског одбора могле су их сменити оне власти које су их потврђивале. Суд је представљао и државни и „општински орган“. У првом случају вршио је државне — судске и управне послове, а у другом — извршавао је одлуке општинског одбора, чији је делокруг рада сведен искључиво на општинске задатке.

Надзор државне власти над општинским органима био је тачно одређен. Државна власт (полицијска) имала је право да присуствује скуповима општинског збора и седницама општинског одбора. Затим, избор општинског суда вршио се у присуству среског начелника. Иста власт је могла и дисциплински да казни и да одузме звање општинским органима. Могла је да нареди шта треба да раде и које су им дужности и мимо онога што је законом предвиђено. Општински буџет, ако би био већи од 1000 гроша, подносио се на одобрење Државном савету. За свако задужење — или отуђење општинске непокретне имовине — тражило се претходно решење законодавног тела. *Спајање и раздвајање општина* вршило се не само на захтев општинара, што се није морало усвојити, већ и по одлуци народне скупштине.

Основне карактеристике овога закона јесу:

- општина је добила потпуну организацију;
- стајала је под строгим надзором централне власти;
- изборност је постојала, али општински збор није могао сменити општинске органе, а није имао ни право надзора над њиховим радом;
- општина је схваћена као непосредна месна полицијска власт, као подручни орган среских и окружних начелника, преко којих се одржавао ред и безбедност у земљи;
- закон је изражавао неверовање у способност општина да обављају послове без туторства полиције;
- тражећи да чланови општинских форума имају непокретно имање, државна власт је показала да се у општинама може ослонити искључиво на сопственике;
- могућност за централне органе власти да сами стварају велике општине (или мале), ако то нађу за потребно, без консултовања општинара.

Од стране ондашње „либералне јавности“ закон је критикован највише због две његове ставке: што се тражила потврда виших власти за

избор општинских органа — и тиме повређено традиционално право народа на самосталан избор чланова општинске управе, и што је дозвољено и насилно стварање општина — чиме је дата могућност да се то чини из политичких разлога, а не из економских и других потреба. Тада се још увек веровало да су општине „од давнина“ и „за увек“ добиле *природне границе*. Померање устаљених оријентација према другим центрима представљало је промену навика, што је изазвало велики отпор.

Министру унутрашњих дела, Николи Христићу, замерено је да је овим Законом до краја уништио општинску самоуправу и потпуно бирократисао општину — начинио од ње једно *државно надлештво* за вршење полицијске службе. Затим, да је њене органе претворио у чиновнике који се не држе на својим местима уз поверење бирача, већ подршком виших државних органа.

*

Светозар Марковић у први план истиче, као основну примедбу на Закон, *подређеност општина полицији*. Зато тражи: „да се кмет бира на годину дана и да потврђивање и збацивање кметова не зависи од полиције“. Он каже: при „избору кметова поглавито развило се *партајство* по селима и варошима, да су се помоћу полиције осилили *заватинари*, који су захватили општинску земљу, да су уопште отуда наступале свађе и парнице, које су многе људе упропастиле“. Иначе, сматра да је смисао Закона од 1866. „да полицији више лежи на срцу интерес грађана но самим грађанима и да она разуме те интересе боље“ од становника општина, што никако не може бити тачно. Према томе, „очевидно је бесмислица“ „да неко који мање зна интересе грађана, који је уопште глупљи“ (а Светозар Марковић закључује да, ако се издвоје изузеци, „чланови наше полицијске струке спадају у најнеобразованије људе наше отаџбине“) стоји над њом као надзорна власт. Полиција штити, како даље истиче, „интересе власника“, а у општини је „добила начин да ствара присталице насилничкој влади, и да гони противнике повлађујући појединима на штету општине, а гушећи друге“. И, затим, да је полиција та која је изазвала и „немарност“ грађана према општинским пословима.

У односу на историјски развој општина Светозар Марковић закључује да је „општинска самосталност, која је остала још од времена Турака, падала све више што се више заводила бирократска централизација“. Њен „крајњи пад“ налази се у Закону од 1866. Зато поставља питање: каква треба да буде општина у Србији? И, онда, развија своје концепције.

У *првом реду осећа се тежња код Марковића да нађе најбоље решење за политичко уређење Србије, али и да не одступи од оног програма који је имао у перспективном плану*. Он покушава да иде неком средњом линијом за коју мисли да је *остварљива у датом моменту*. При томе не пропушта да каже да је „*економско устројство*“ *крајњи циљ друштва*, а у исто време основ сваког развитка, и да друштво управо целим својим радом томе тежи“. А оно се своди на „*устројство за заједнички рад у производњи, подели и размени*“. Такво устројство, међутим, „*остаје као последњи ступањ општинске организације, коју општина треба да постигне*“.

И, подвлачећи да то сматра „крајњом метом друштвеног уређења“ „сада га оставља на страну“ и конструише — *остварљиву општинску самоуправу*.

У организацији општине, углавном, не предлаже неке битније промене. Усваја „органе“ предвиђене Законом од 1866: *општински збор, општински одбор и општински суд*. Измене уноси утолико што *полази од поставке да се чланови суда бирају на општинском збору, као и одборници*. Суд треба да се бира на одређено време (на годину дана), а општински одбор — „да постоји као непрекидно представништво општине“. Одборници, чији број одређује општински збор, могу бити сви, без обзира на имовно стање, под условом да нису изгубили политичка права (и „грађани имају у њих поверење“). У надлежност одборника долазили би исти послови који су одређени и законом. Једино, по Марковићу, *буџет општине треба да потврди општински збор, а примедбе збора обавезне су и при разрезивању пореза*. Збору се даје право „да уништи порески списак, ако нађе да није урађен као што треба“. Осим тога, *општински одбор, уместо полиције, треба да врши контролу и над радом општинског суда* (подвукла Р. Г. — и у даљем тексту).

Општинском збору се дају и друга важна овлашћења: може да збаци чланове суда, „који су криви“, и да „изабере друге“, и може да смени општински одбор из истих разлога.

Известан број грађана (који ће се законом утврдити) има право да сазове општински збор кад год примети да које „општинско тело“ не ради у интересу општине. Према томе, *Светозар Марковић полази од поставке да у општини сва власт треба да припадне „члановима општине“ — и „никаква контрола ни од стране полиције ни од стране министра није потребна“*.

Код регулисања односа између државе и општине полази од тога да је „држава заједница целог народа“, а „општине су се здружиле у државу стога што је то њихов општи интерес“. Држава као целина преузела је извесне задатке на себе у интересу заједнице; као: она заступа цео народ прма другим државама, организује војску („заштиту од спољашњег непријатеља“), стара се о саобраћају, о јавном реду и сигурности, стара се о трговачком промету, о образовању свих грађана, управља приходима и расходима, итд. Али, у циљу *што успешнијег обављања државних задатака* она у побројаним областима треба да издаје само опште законе (да, на пример, изради „општи наставни план“ за школе). Међутим, „само извршење тих општих закона она треба да остави општинама, које ће да га обављају без контроле полиције уколико то долази у домен надлежности општине, односно среза“.

Даљи закључци о задацима општине прожетни су крајњим хуманизмом. У први план се ставља човек и брига о човеку. У човека он има велико поверење и истиче да „уопште ваља сматрати људе као — људе“. Јер су „већина људи толико разборити и увиђавни да ће умети увек да оцене рад, поштење и способност својих суграђана, с којима су сваки час у додиру“. Зато треба веровати да ће и општина изабрати увек најбоље и најпоштеније људе „којима ће поверити вршење својих општих послова“.

Због тога и „изводи потребу општинске самоуправе“, и никако не сматра „да општина има неке тако одвојене интересе да се ти интереси целе земље не тичу...“. Напротив, „држи да се целе земље (државе) тиче сваки поједини грађанин, а камо ли поједина општина“ (и здравље и његово образовање, и његов „насушни хлеб“, као и безбедност у земљи). Само што „*баи то хоће да докаже да се све лакше, брже и потпуније достигну кад држава не утиче полицијским заповедничким мерама... већ да то остави увиђавности њиховој; а сама да утиче мерама законодавним, убеђивањем и уопште средствима цивилизаторским*“. У даљој перспективи предвиђа да ће, што се народ буде више развијао „све више нестати границе између појединих општина, те може да дође време кад ће цела држава бити једна велика општина или једна велика задруга“.

Као што се види, Светозар Марковић, у практичном делу свога програма о општинској самоуправи, не супротставља општину држави, већ поставља између њих, у *првој фази*, неку врсту поделе надлежности, одређујући границе државној интервенцији и домет њеног продирања у живот грађана. А да би своје идеје учинио што јаснијим и прихватљивијим, наводи, као пример да „при бирању лекара, инжењера, учитеља, свештеника, држава треба да пропише законе каква својства мора имати сваки од њих“: „Општина може сваког, који има прописана својства, примити у службу и односно плате и других услова прави с њим погодбу по својој увиђавности“, итд. итд. („Држава може урадити све оно што данашње наше општине нису у стању да ураде. Али ту треба да се свршава мешање државе“). Исто тако, „избор споменутих званичника, контрола над њиховим радом, и њихово отпуштање, треба да је у рукама општине“. У општинској самоуправи Светозар Марковић „*види једини пут да народ постане марљив за опште ствари и да се навикне да управља својим пословима*“.

Преносећи, међутим, на општину важне задатке, Светозар Марковић је морао да увиди да ниједна постојећа општина у Србији не би могла, према својим условима производње и просторности, да их и оствари. Зато налази решење у „*великој општини*“, уз сопствену констатацију да многе општине у многим крајевима Србије „*још за дуго време неће постати самосталне јединице за самосталан развитак*“. „Сиромаштина, необразованост, па и сама бројна слабост, *још за дуго време сметаће те наше општине неће моћи ништа да врше осим обичних полицијских, судских и управних послова*“. И онда додаје да „*оно што смо говорили за бирање лекара и инжењера у општини, важи само за варошке општине*“. Светозар Марковић сматра, уз то, да насупрот сеоским, у већим општинама чиновници треба да буду плаћени ⁽¹⁰⁾.

„Велика општина“ за Светозара Марковића се своди на срез. Срез је она локална јединица која треба да постане ослонац развоју и подизању сиромашних општина.

Срез (или „велика општина“) је најважнији чинилац за народни развитак. Обична општина је „сувише мала, а округ или још даље централна

⁽¹⁰⁾ Светозар Марковић: Сви цитати узети из чланка „Општина“, стр. 294—313, „Сабрани списи“, књ. III, Београд 1965.

државна власт, сувише су далеко, да би могли утицати на развитак појединих општина и народа што у општинама живи"). При томе мисли на такву организацију среза у којој би, исто тако, народ управљао, пошто и код среза не напушта идеју да је за „народно благостање потребна самоуправа“. Само „срез може, прикупљајући средства свију општина, постати... средиште за образовање радника сваке врсте; осим тога може бити посредник и помоћник појединих општина и задруга за набавку савршенијих алата“, па и „*потребног капитала и кредита*“.

У организацији среза („велике општине“) предвиђа следеће органе: „*среску скупштину, срески одбор и среску управу*, којима би главни задатак био да раде на *свестраном развојку* народа. Ови органи би се бирали на скупштинама „*великих општина*“ — укупно 15 лица „из свих крајева“. А та „лица“ треба да „изаберу између себе председника велике општине и додаду му у помоћ још четворицу, од којих нека буде један помоћник председников, а тројица чланови. То је суд једне велике општине. Ови, опет, врше послове непрестано, а свих петнаест месечно по једанпут већају о општим потребама, ма у ком кругу њихове власти. Избор њихов саопштава се административној власти ради знања. Избор вреди за три године“. Светозар Марковић даје врло широке надлежности „великој општини“ (посебно суду — грађанске, кривичне, извршне) у здравству, привреди и просвети. Затим — „*полцијне и политичке* — по одређеним прописима“ (11).

Међутим, саопштавајући своје концепције о уређењу општина, Светозар Марковић подвлачи да се оно не може реализовати без реформи „у целој нашој државној управи“. И у први ред ставља реформу суда, пошто суд, по његовом мишљењу, треба да буде „инструмент народне самоуправе“. („Реформа судске струке неразводно је скопчана са реформом општине, среза и округа. Управо без основног преображаја судске струке ми не можемо добити ни општинску самоуправу; ни самосталну, јевтину и ваљану велику општину, ни укидање или преображај наших окружних власти. Све то зависи од преображаја судске струке, зато ми њу стављамо одма после општине“). При томе нема у виду само „канцеларијске реформе“, како то мисли влада, већ промене „целог судског система“. (Своје мишљење о реформи судства изнео је поводом позива владе да се јавност изјасни о тој реформи, пошто су парнице на судовима, натрпаност судова предметима и њихова неефикасност већ од уставобранитељске владе почели да бивају повод за нападе, са више страна, не само на судство, већ и на читаву државну организацију.)

По мишљењу Светозара Марковића основно је да постојећи судови доносе „параграфску правду“, а не „праву правду“. Суд, уместо да „утврђује осећање правде и поштовање међу људима“ — „изазива и ствара спорове“, учи људе да се парнице, да лажно сведоче, итд.

Питајући се како да се упрости суђење, како да се укину „кајишарлуци“ и „изигравање правде“, и како да се уреди праведан и јевтин суд, Светозар Марковић даје кратак историјат развоја судства уопште,

(11) Исто: Цитати узети из чланка: »Срез и среска управа«, стр. 15—27, књ. IV, Београд, 1965.

полазећи од последње фазе првобитне заједнице и система композиције („кад није било надлештава — кад сами парничари бирају себи судије“) — па до савременог судства. У првом случају истиче да такав суд (изборни) није постојао само код народа док су се налазили у родовско-племенском уређењу. Наводи, за пример Арбанасе, Црногорце и Србе под Турцима, који су и тада имали такве судове, те сматра „да је пресуда изборног суда увек израз оне правде коју народ разуме“. Зато мисли да код народа који се баве „мирним радом“ може да постоји јасан појам о суду и правди и без сталног суда и судија од заната, који су, по његовом мишљењу, установљени због тога што се, са развитком капиталистичке привреде и друштва „увеличало непоштење међу људима“.

Изајажући развој и функције судова кроз разне друштвене формације, за грађански суд истиче да га интересује једино „формална“, а не „стварна правда“. И, како је за „праведно суђење“ најважније познавање „саме ствари“, он цео проблем своди на успостављање неке врсте еснафских судова: земљорадници да суде земљорадницима, трговци трговцима, грађевинари грађевинарима, итд. Штавише, и за вођење истраге сматра да није потребно посебно правничко знање „већ познавање људи и околности у којима се нешто десило“. Правници су, по њему, изучавали само писане законе, а не „разноврсне послове и одношаје у друштву“. „Обичан човек“, а нарочито „образован човек“, за то је много способнији (а „сви људи ће постати образованији с напредовањем целог друштва“). Закон узима у обзир тек узгредно и једино као „помоћно средство“.

У крајњем закључку, имајући увек у виду, и пре свега, општинску самоуправу — Светозар Марковић, у својим предлозима за реформу судства не иде даље од општинског суда (сељачке и сељачко суђење сматра „праведнијим“). У погледу боље организације судства наводи да за „стварну правду“ никакве више инстанце нису потребне — апелацију може да замени просто општински односно срески одбор.

Из наведеног произилази да Светозар Марковић судску организацију уклапа у „перспективну“ општинску самоуправу да би дао и њену целину, одвајајући је од свог конкретног самоуправног програма (тј. за оно време кад „Сви људи постану образованији“).

То се потврђује наводима Светозара Марковића да је „једини практичан разлог против овог најбољег суда“ (тј. изборног — Р. Г.), недостатак „већег савременог образовања код изборних судија“, и, затим, што се нагомилало и сувише парница „па не би радни људи ни могли ни хтели да остављају своје послове, па да дангубе расправљајући туђе спорове“⁽¹²⁾. Ово се, најзад, потврђује, још више, његовим ставовима према организацији „среза и среске управе“. По Марковићу, наиме, мада је „највећи напредак такво савезно устројство државе где би сваки срез био за себе једна целина, сасвим самостална у свом раду, па као такво самостално тело био члан савезне државе (као што је на пр. Швајцарска, савез кантитона)“ — „*таква је стање далеко...*“ „Ми овде говоримо о реформи наше управне системе у данашњем стању. С тога гледишта разматрамо одношај нашег среза према нашој садашњој држави, ми дакле *једнако* имамо у

(12) Св. Марковић: Одабрани списи, »Суд и правда«, стр. 39—40, књ. IV, Београд, 1965.

виду *наше данашње прилике*". Због тога сматра да „срез мора бити у многоме потчињен држави; у опште да сва његова самосталност мора бити ограничена тачно државним законима" (13). Зато и закључује да те „данашње прилике" и „говоре једино за стални суд" (тј. постојећи грађански суд — Р. Г.).

*

Програм Светозара Марковића о локалној самоуправи није разматран сам за себе, изоловано од његових општих идеја о најразноврснијим питањима. За то би се нашли разлози у карактеру Марковићеве свеукупне активности. Он је много писао — у току петогодишњег интелектуалног рада написао је више од било кога у његово време, и доцније. Извесна несрећеност у неким чланцима, враћање на раније теме поводом расправљања о другим питањима и заузимање нешто друкчијих ставова — повукли су и неадекватне оцене и самоуправног програма о локалним заједницама, који је, у конкретним околностима, предлагао.

Тако и *утопизам*, изражен у третирању развојне линије друштвено-економских односа у Србији, није схваћен, у довољној мери, и као напор Светозара Марковића да не остане изван „свога времена" и актуелних „идеја епохе", а „његово време" је и доба „Париске комуне" и политичког ангажовања Чернишевског у Русији (1828—1889) — у којој се исто тако школовао — *већ је везиван и за дневни политички програм о државном преуређењу Србије* (14). Односно, из укупних идејних и интелектуалних преокупација Светозара Марковића није увек издвајано оно што је представљало његову визију *будућности* — од онога што је претпостављао да треба урадити у датој ситуацији да би се измениле околности у којима је народ живео, притиснутог полицијским режимом, и у коме су се владе крајње небрижљиво односиле према основним његовим потребама (15).

Савременици и сарадници — доцније радикали — умели су, међутим, да уоче ове разлике у идејним оријентацијама Светозара Марковића. На „практичном" делу, који су унели и у свој политички програм, успели су да увuku и народ у борбу против бирократије, централизма и владаоачевог апсолутизма. Године 1881. основали су и прву праву масовну политичку странку. Додајући своме програму, временом, више буржоаско-демократских елемената, пошто су се и сами мењали, а мање социјалистичких (Марковићевих) — под притиском реалних односа политичких снага

(13) Св. Марковић: »Одабрани списи, »Срез и среска управа«, стр. 22—23, књ. IV. Београд, 1965.

(14) Најоштрију критику идеја Светозара Марковића дао је Слободан Јовановић у делу: »Светозар Марковић«, Сабрана дела, књ. 2, Београд, 1932.

(15) Није искључено да је одраз таквог стања и масовна хајдучија шездесетих и седамдесетих година 19. века. За време владе кнеза Михајла Обреновића донет је, између осталог, Закон о преком суду (24. априла 1863) за више округа и срезова, због хајдучије, разбојништва, јавних насиља и крађа (Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 16). Исто тако, донето је »решење« (23. октобра 1871) да министар унутрашњих дела ушори сва села у Чачанском и Ужичком округу како би се лакше »истребиле« хајдучије, као и да прогон њихове породице у друге крајеве (Зборник закона, бр. 24, стр. 117).

у земљи — радикали су изборили и парламентарну владавину (Уставом од 1888) и половичну локалну самоуправу (тј. постојећим полицијским органима у окрузима и срезовима додали су и самоуправне).

*

На основу изнетих података може се закључити да се актуелност идеја Светозара Марковића о локалној самоуправи — у односу на политички систем који се код нас изграђује и примењује — огледа у више видова:

— и данас је *слобода изборности* свих локалних (и централних) органа основна претпоставка самоуправног уређења;

— изборност се обезбеђује кроз установе непосредне демократије — зборове бирача месних и радних јединица;

— степен реализовања самоуправности друштва у зависности је од брзине привредног развоја и богатства земље, као и од образованости народа и висине друштвене свести; затим,

— од преображаја — на самоуправној основи — целокупног државног уређења; као и

— од материјалних услова и економске самосталности локалних и радних заједница ⁽¹⁶⁾; и

— од масовног учешћа народа у изградњи самоуправног система ⁽¹⁷⁾.

У недостатку поменутих услова, и при успостављању самоуправног уређења мора се рачунати са поступношћу и девијацијама у односу на замишљен програм. И Светозар Марковић је и с тим полазио у борбу, на што указује и ова његова мисао: „Према нашем материјалном стању и перма количини образованих стручних лица, *за сада није могуће* ни све срезове устројити тако да сваки може вршити онај културни задатак који му ми намењујемо. Али, *ми стављамо то као циљ који ваља достићи*. Ако се не може свуда све ово увести наједаред може се уводити поступно, само треба имати увек у памети главну мету, па радити непрекидно свом снагом да се та мета достигне“ ⁽¹⁸⁾.

Иначе, захтеве за демократизовањем унутрашње управе у Србији, није први поставио Светозар Марковић, већ либерали-интелектуалци школовани у иностранству још за време уставобранитељске владе (1842—1858). У његово време ти захтеви су се изузетно заострили, тако да је и једна конзервативна влада обећавала промене у општинском уређењу. Отуд и Светозар Марковић напомиње да су „о општини код нас већ скоро сви сагласни да се она уреди на темељу самоуправе, и нова садања влада, обећала је да ће још ове године (1874. — Р. Г.) поднети скупштини законски предлог о устројству општина“ ⁽¹⁹⁾.

(16) Светозар Марковић каже: „... а онда народ (у »великој општини« Р. Г.) сам располаже средствима... а не мора да тркара за своје паре полицији или министру и да моли за оно што је његово«. (Исто, »Срез и среска управа«, стр. 18).

(17) Или: «Ми хоћемо не само добру управу у земљи, већ ми хоћемо *добру самоуправу* народну у земљи. Ми хоћемо да што више глава у народу мисле о општем благостању и да што више руку раде на томе.» (Исто, стр. 17).

(18) Исто, стр. 15.

(19) Исто, стр. 14.

Али Светозар Марковић у настојања либерала уноси већу одлучност и бескомпромисност, а самоуправном програму даје и шири опсег и пуну садржину. Од повратка у земљу са школовања у иностранству (1870) до своје смрти (1875) — у току пет година надљудске политичке, књижевне и публицистичко-полемицарске активности — носи сопствену заставу. Под ту заставу се сврставају сви они који прихватају његове идеје и представљају најнапреднији део србијанског друштва. Умро је у непуној 29. години од последица тамновања у пожаревачком затвору и претераног исцрпљивања радом — оне године (1875) кад је најзад донет Закон о изменама и допунама толико критикованог Закона о општинама од 1866. — које су и дале већу самосталност општинама и општинским органима.

*

Као што нам је познато, Светозар Марковић се школовао у Русији и у Швајцарској.

У Русији је прихватио идеје Чернишевског, које су биле исто тако прожете великим хуманизмом. Окренуте према човеку и народном просвећивању, у први план су истицале потребу борбе за укидање друштвене неједнакости и за прихватање установа старог бескласног друштва, чији су се остаци, све до његовог времена, задржали у Русији у сеоској општини, уз заједничку општинску земљу („руски мир“). У просвећивању народа и подизању народне свести главну улогу је доделио напредним интелектуалцима, истичући потребу њиховог личног ангажовања на том послу.

У Швајцарској се Светозар Марковић упознао са тадањим буржоаско-демократским државним уређењем, у коме се, што се тиче аутономије локалитета, отишло најдаље. Истовремено се упознао и са идеологијом марксиста, али и анархиста. Сукобљен и са бедом коју капитализам доноси, уз богатства малом броју људи, а свестан тешких околности у којима живи српски народ притиснут апсолутистичком владавином, и тражећи излаз из таквог стања налази га у „народном самоуправљању“. При томе је из свих покрета и идеологија (и државног уређења Швајцарске) узимао оно што му се чинило да би за његову земљу било најкорисније.

Имао је, исто тако, у виду искуство париских комунара из седамнаесте године XIX века (1871). Његове идеје су, једним делом, и одраз свих тих утицаја пројектованих на Србију.

Ружица Гузина

РЕЗЮМЕ

Актуалност идей Светозара Марковича о местном самоуправлении

Во время политической активности Светозара Марковича — 1868-1875 гг. — Сербия являлась конституционной монархией, хотя и находилась под государственным суверенитетом Турции. Все же широкая автономность Сербии по отношению к Турции не отразилась и на ее внутреннем устройстве. Крутой централизм, господство бюрократии и произвол сербских властей на местах являются главными характерными чертами госу-

дарственного строя. Народ оказывал сопротивление многими восстаниями и уходом в гайдуки, а представители интеллигенции, первые либералы, воспитанные за границей, требовали демократизации внутренней жизни страны путем введения парламентарного строя. Борьба народа и либералов получает поддержку в лице Светозара Марковича, выступавшего за более радикальные и широкие преобразования. Его программа политического устройства Сербии содержала два варианта: один — осуществимый придонной внутренней и внешней политической обстановки, и второй — рассчитанный на будущее. В первом варианте он предвидел полный парламентаризм, при котором в парламенте должны были быть представлены свободно избранные и подлинные представители народа, а также введено полное самоуправление в районах и общинах при самой широкой компетенции свободно избранных органов власти, управляющих на местах без всякого надзора со стороны полицейских властей, с предоставлением им необходимых денежных средств для осуществления местных задач. В программе будущего он предусматривал демократизацию внутреннего строя с преобразованием экономической системы: коллективизацию села и обобществление средств производства как предпосылки для социалистического строя и народного самоуправления.

Идеи Светозара Марковича являются в наши дни постольку актуальными, поскольку и коммунальное устройство Югославии осуществляется, частично, на элементах, изложенных в его предложениях: выборность всех местных органов, контроль работы указанных органов со стороны народа и предоставление необходимых денежных средств для осуществления задач на местах.

SUMMARY

Actuality of Svetozar Markovic's Ideas of Social Self-government

At the time of Svetozar Marković's political and publicistic activities — between 1868 and 1875 — Serbia was a Constitutional Monarchy although under the Turkish state sovereignty. However, the extensive autonomy of Serbia, in relation to Turkey, did not reflect itself on its internal structure. The strict centralization, rule of bureaucracy and self-will of the local national authorities, are the main characteristics of this structure. The people resisted by mutiny and by joining Haiduks, while the intellectuals, as true liberals educated abroad, aspired after democratization of the internal government by introduction of parliamentary rule. Marković's activities are a continuation of people's and liberals's strife. He proposed more radical and complete solutions. His programme of the political system of Serbia consists of two variants; one, feasible, in the given situation of the internal and foreign policy, and the second — for the distant future. He also proposed in the first solution institution of full parliamentarism, consisting of *freely elected* and *real* representatives of the people, and of introduction of a complete self-government in the districts and communes, with the widest jurisdictions, of freely elected local authorities that would govern without any police supervision, provided with necessary funds for implementation of local tasks. Further programme envisaged democratization of the internal system with the changes of the economic system through collectivization in the village and through making social the means of production, as a prerequisite for the social self-government and self-government by people.

Marković's ideas are actual to-day to the extent that the communal system in Yugoslavia is materialized, partly, through the elements expressed in his proposals: election of local authorities, control of the work of these authorities by the people, and retaining of the necessary material resources for the implementation of local tasks.

R É S U M É

L'actualité des idées de Svetozar Marković sur l'autonomie locale

A l'époque de l'activité politique de Svetozar Marković, qui se distingua par ses qualités de publiciste, — entre 1868 et 1875 — la Serbie était une monarchie constitutionnelle quoique sous la souveraineté de la Turquie. Cependant, l'autonomie large de la Serbie par rapport à la Turquie ne s'est pas reflétée aussi sur son organisation intérieure. Le centralisme rigoureux, le gouvernement de la bureaucratie et l'arbitraire du pouvoir national intérieur sont les caractéristiques principales de cette organisation. Le peuple a opposé la résistance en fromentant des troubles et par des rebellions, tandis que les intellectuels, en tant que premiers libéraux qui ont fait leurs études à étranger, réclamaient la démocratisation de l'administration interne par l'introduction du gouvernement parlementaire. A cette lutte du peuple et des libéraux se rallie Svetozar Marković et dans son activité il préconise des mesures plus complètes et plus radicales. Son programme relatif à l'organisation politique de la Serbie contient deux variantes: la première, réalisable dans la situation intérieure et de politique extérieure donnée et, la deuxième qui avait en vue l'avenir. Dans sa première variante il propose, de même, l'établissement du parlementarisme tout entier dans lequel seraient représentés de véritables représentants du peuple librement élus, et ensuite l'introduction de l'autonomie complète dans les arrondissements et les communes, dont les organes locaux librement élus seraient investis des compétences les plus larges, qui seraient chargés de la gestion de affaires sans nul contrôle des organes policiers et avec les moyens nécessaires pour la réalisation des devoirs locaux. Dans son programme ultérieur il prévoit la démocratisation de l'organisation intérieure avec la transformation du système économique: la collectivisation du village et la socialisation des moyens de production en tant que condition préalable de l'organisation socialiste et de l'autogestion populaire.

Les idées de Svetozar Marković sont aujourd'hui pour autant actuelles que l'organisation communale de la Yougoslavie se réalise, en partie, de même sur les éléments exposés dans ces propositions: l'électivité de tous les organes locaux, le contrôle du travail de ces organes de la part du peuple et la garantie des moyens matériels nécessaires pour la réalisation des devoirs locaux.